

בין "משהו קצת מומצא" ל"תפקיד בשיא ההתפתחות" – עבודה סוציאלית תעסוקתית בגלגולה המחודש

לימור גדות¹ ונוגה פיטובסקי-נוה²

בעבר התמקדה עבודה סוציאלית תעסוקתית (Occupational Social Work) בשירותי רווחה לעובדים במקום עבודתם ובשיקום תעסוקתי לאנשים עם מוגבלות. בשנים האחרונות חלה תמורה בייעודה, והיא החלה להתמקד באוכלוסיות החיות בעוני ובאבטלה כשתכליתה לשלבן בעולם העבודה. המחקר המתועד במאמר זה הוא מחקר חלוץ שבחן את גלגולה המחודש של העבודה הסוציאלית התעסוקתית מתוך נקודת המבט של העובדים הסוציאליים העוסקים בה.

המחקר עסק במספר נושאים מרכזיים: המשמעות שעובדים סוציאליים תעסוקתיים מייחסים לתפקידם; תחומי עיסוקם העיקריים; והפרקטיקה המקצועית המאפיינת את עבודתם. הנתונים נאספו בשנת 2017 באמצעות ראיונות עומק עם 16 עובדים סוציאליים בישראל, המועסקים בתוכניות תעסוקה של משרד הרווחה ושל ארגוני החברה האזרחית.

הממצאים מלמדים שבהתערבויות המקצועיות של עובדים סוציאליים תעסוקתיים בארגונים שונים יש קווי דמיון, שדרכם ניתן להצביע על המאפיינים של העבודה הסוציאלית התעסוקתית בשדה. עם זאת העלה המחקר שתחום התערבות זה מצוי עדיין בשלבי גיבוש מקצועיים ושחסרה לו תשתית תיאורטית מוגדרת. בנוסף עלה במחקר שפרקטיקה זו משלבת התערבויות ברמה הפרטנית, הקבוצתית והקהילתית, בעודה מזניחה את הרמה המדינית. הממצאים מחדדים את הצורך בהכשרה אקדמית ומעשית הממוקדת

1 בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים, ובית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית ספיר.
2 בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית ספיר.

בעבודה סוציאלית תעסוקתית עם אוכלוסיות החיות בעוני ובאבטלה, כמו גם את הצורך בשילוב פרקטיקת מדיניות בפרקטיקה המקצועית של עובדים סוציאליים תעסוקתיים.

מילות מפתח: עבודה סוציאלית, עבודה סוציאלית תעסוקתית, תעסוקה, אבטלה, עוני, מחקר איכותני

1. מבוא

עבודה סוציאלית ותעסוקה בפרספקטיבה היסטורית

מתוך תפיסתו הבסיסית בדבר יחסי גומלין בין הפרט לבין סביבתו (Norton, 1992; Gutheil, 2012; Simmons, 2012) עוסק מקצוע העבודה הסוציאלית כבר מימי הראשונים בקידום רווחתן של אוכלוסיות שונות, הסובלות ממחסור במשאבים שפוגע באיכות חייהן. עוד בראשית הדרך עסקו חלוצות העבודה הסוציאלית, גיין אדמס ומרי ריצ'מונד, בסוגיות פרנסה ותעסוקה. בשלהי המאה ה-19 התמודד העולם עם השלכותיה של המהפכה התעשייתית – העיור, התיעוש ושינוי המבנה המשפחתי-החברתי-הכלכלי. אנשים השתלבו בעבודה כפועלים בבתי החרושת, עבדו בתנאים קשים שעות ארוכות, והתגוררו עם משפחתם בתנאי עוני בסמוך למקום העבודה. עובדים אלה נוצלו והיו משוללי זכויות תעסוקתיות (שפירו, 2012; Maidan, 2001). על רקע השלכותיה של המהפכה התעשייתית החלו שתי אימהות אלה של העבודה הסוציאלית להתוות את גישות ההתערבות בעבודה סוציאלית ובתעסוקה. לימים הן ייצגו את שתי גישות ההתערבות המובילות בעבודה סוציאלית בכלל ובעבודה סוציאלית בתחומי התעסוקה בפרט (לסטר קידר, 2019; Maidan, 2001). מרי ריצ'מונד התוותה את ה-Case Work, הגישה הפרטנית להתערבות במצבי משבר תעסוקתי ועוני. מוקד ההתערבות היה הפרט ומשפחתו ושיפור תפקודם בהתמודדות עם מצוקות (אבניר וגל, 2019). גיין אדמס, לעומת זאת, הקימה בשיקגו את בית ההתיישבות **האל האוס**, ועסקה בתחומי התעסוקה בעיקר ברמת המקרו – מאבק על זכויות עובדים, על תנאי עבודתם ועל שינוי המערך הנצלני של התעשייה ופיקוח עליו (שפירו, 2012; Rosenberg & Rosenberg, 2006).

ציון דרך אחר בתרומתם של עובדים סוציאליים לתחום התעסוקה היה בשנות ה-30 של המאה הקודמת בארצות הברית, אז התמוטטה הבורסה ופרץ השפל הגדול. המשבר הכלכלי החריף הותיר עובדים רבים ללא עבודה וללא פרנסה. בשנים אלה פעלו עובדים סוציאליים ברמה הקהילתית כדי לסייע לנפגעי המשבר (גל ווייס, 2005; Rothman & Rosenberg, 2006).

(Mizrahi, 2014), אבל גם ספגו ביקורת על כך שנטו לעסוק בסיוע פרטני וברוחה במקום להתערב בקידום תעסוקה ובעידודה (Goldberg, 2012).

עם השנים, כשאימצו מוסדות הלימוד של העבודה הסוציאלית בארצות הברית ובארץ (שפירו, 2012) את התיאוריות הפסיכו-דינמיות, התמסדה יותר העבודה הסוציאלית הפרטנית והזנח הטיפול ברמת המקור, באוכלוסיות השרויות בעוני ובאבטלה (גל ווייס, 2005; קטן, 2000). אימוץ הפרדיגמה הפרטנית חיזק את התפיסה שההשתלבות בעולם העבודה תלויה ביכולת תפקודו של הפרט ובתכונותיו. לכן התמקדו עובדים סוציאליים שהתערבו בתחומי התעסוקה בקידום התערבויות העוסקות בשיפור מיומנויות התעסוקה של הפרט (Morgan, 2012; Oliver, 1992). למשל: בתחום השיקום התעסוקתי המטרה היא לקדם על פני הרצף התעסוקתי אנשים עם מוגבלות. זוהי הגישה שהנחתה עובדים סוציאליים בעבודה עם אוכלוסייה זו לאורך שנים רבות ועד היום (גלעד וברק, 2013; הולר, 2019). אימוץ הגישה הפרטנית והמאבק על זכויות עובדים שהתפתח בארצות הברית הובילו להתפתחות התחום של עבודה סוציאלית תעסוקתית במקומות עבודה ובארגונים המקצועיים שם (Iversen, 1998; Maiden, 2001).

עבודה סוציאלית תעסוקתית

העבודה הסוציאלית התעסוקתית התפתחה בארצות הברית בתחילת המאה הקודמת כמענה למצוקות אישיות וחברתיות של עובדים בעקבות תהליכי תיעוש והגירה (Maiden, 2001). העובדים הסוציאליים התעסוקתיים פעלו בתוך ארגונים ומקומות עבודה כחלק ממכלול שירותי הרווחה לעובדי הארגון (Maiden, 2001; Sonnenstuhl & Trice, 2018). על פי חוקרי התחום, בראשיתו היה תפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי בארגון לסייע לעובדים במצבי משבר ומצוקה אישיים, משפחתיים וארגוניים. בכך ביקש הארגון להשיג שתי מטרות: למזער נזקים בתפוקת העובד כשעובר עליו משבר; להצהיר באמצעות העסקת עובד סוציאלי תעסוקתי, שהארגון משקיע בעובדיו ורואה בהם משאב חשוב (De-Silva, 1987; Googins & Godfrey, 1988). במסגרת תפקידו בארגון עמד העובד הסוציאלי התעסוקתי בקשר גם עם שירותי הרווחה בקהילה, כדי להציע סיוע בכל שדרות חייו של הפרט (Akabas, 2008; Mor Barak & Bargal, 1999).

הגדרות שונות ניתנו לעבודה סוציאלית תעסוקתית במהלך השנים. המשותף להן הוא שכולן הגדירו את עובדי הארגונים כמוקד ההתערבות של העובד הסוציאלי. תפקידו היה לסייע בהסתגלותו ובהתאמתו של העובד לסביבותיו השונות, ובכך להבטיח את עבודתו בארגון לאורך שנים. ההתערבות המקצועית העיקרית ברמת הפרט הייתה סביב משברים אישיים ותעסוקתיים, כגון פיטורין, תאונות עבודה, מחלות, גירושין. בד בבד הציעו ארגונים תוכניות סיוע רחבות יותר (Employee Assistance Programs; EAP) שנועדו למנוע תחלואה והתמכרויות (Frauenholtz, 2014; Sonnenstuhl & Trice, 2018; Straussner, 1990).

פעולותיהם של עובדים סוציאליים מול הנהלת הארגון היו מערכתיות על פי רוב, ומטרתן הייתה לרתום את המערכת לסיוע במצבי משבר, כמו למשל אחרי תאונות עבודה (Nuttman-Shwartz & Ginsburg, 2001).

אם כן, ניתן לראות שעבודה סוציאלית תעסוקתית בארגונים אימצה בעיקר את הגישה של הטיפול הפרטני והסיוע לפרט, כדי לשפר ולשמר את תפקודו בעולם העבודה, גם כשפוקדים אותו משברים. עם זאת טענה מור-ברק (Mor-Barak, 2000, 2015), שלנוכח התמורות החלות בעולם העבודה והתערערות הביטחון התעסוקתי, על העבודה הסוציאלית התעסוקתית לסייע גם לאוכלוסיות שנמצאות מחוץ לשוק העבודה. התמקדותם של עובדים סוציאליים תעסוקתיים בהתערבויות בתוך ארגונים הובילה להזנחה של אוכלוסיות יעד המתקשות להשתלב בשוק העבודה, ובהן אנשים הסובלים מעוניי ומחדרה חברתית.

עבודה סוציאלית תעסוקתית בישראל

חלוצת מקצוע העבודה הסוציאלית בארץ ישראל בשנות ה-30 של המאה הקודמת – תקופת היישוב – הייתה הנרייטה סאלד. סאלד הקדישה את חייה לפיתוח העבודה הסוציאלית בארץ, למיסודה ולקידומה, והתוותה את הזיקה בינה לבין אוכלוסיות החיות במצוקה ובעוני (שפירו, 2012; שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002). ואולם כשבוחנים את התפתחות הזיקה בין רווחה לתעסוקה, מגלים שכבר בתחילת המאה קמו ביישוב היהודי בארץ ישראל יוזמות שקידמו באמצעות תעסוקה את רווחתם של התושבים; למשל: יוזמותיה של שרה טהון, שלא הייתה עובדת סוציאלית בהכשרתה, אך יזמה למען נערות ונשים בירושלים פעילויות תעסוקה והכשרה, ובהן בית ספר לתחרה. ותוצרי עבודתן שוקו במקומות שונים בעולם (גל ואבניר, 2019). במרוצת השנים הראשונות של המדינה המשיכו להתפתח התערבויות שהתמקדו בתעסוקה, אך אלה הופנו לשתי אוכלוסיות יעד עיקריות: אנשים עם מוגבלות ועובדים בארגונים למיניהם. באשר לאוכלוסיית היעד הראשונה, טיפלו עובדים סוציאליים בלשכות הסעד בעולים עם מוגבלות שהגיעו לארץ לאחר קום המדינה וסייעו להם למצוא עבודה (הולר, 2019). בהמשך, עם הקמת המפעלים המוגנים ומרכזי השיקום, הוגדרו העובדים הסוציאליים כעובדי שיקום תעסוקתי (ברק וגלעד, 2013; תע"ס נכים). באשר לעובדי הארגונים, התפתחה העבודה הסוציאלית התעסוקתית במפעלים ובארגונים ציבוריים וממשלתיים, כגון **טבע**, **אגד**, **התעשייה האווירית** והבנקים (ברגל ושמיר, 1980). הסתדרות העובדים הכללית פיתחה תחום זה, עוד טרם הוקמה מערכת ביטוח סוציאלי מדינתית, כחלק מנחיצות לתת מענה לצרכיו של העובד ומשפחתו. בהמשך הוגדר התחום כרווחה ארגונית, אך לא בהכרח נדרש תואר בעבודה סוציאלית כדי לעסוק בו (Gal & Bargal, 2002). רק בשנת 1996, עם החלתו של חוק העובדים הסוציאליים, הוגדר תחום הרווחה בארגונים כעבודה סוציאלית תעסוקתית, ונדרש לה תקן של עובד סוציאלי (Bargal & Katan, 1998). העובדים הסוציאליים התעסוקתיים בישראל עסקו בהתערבויות דומות לאלה של עמיתיהם בארצות הברית. ברמת הפרט הם עסקו במשברים אישיים, כגון

גירושין והתמכרויות, במשברי תעסוקה, כגון מחלה ותאונות עבודה (Nuttman-Shwartz & Ginsburg, 2002), וגם ביעוץ להנהלה באירועי שינוי ארגוני, כגון פיטורין, פרישה וניוד עובדים. זאת ועוד, ככל שהלכו וגברו, מתחילת המאה הזאת, גילויי האחריות החברתית של עסקים כלפי הקהילה, מצאו עצמם עובדים סוציאליים תעסוקתיים מלווים תוכניות של אחריות חברתית וגיוון תעסוקתי, כחלק מכלי העבודה ושיטות ההתערבות של עבודה סוציאלית קהילתית (נוטמן-שוורץ וגדות, 2003). עם השנים הצטמצמה המעורבות של הסתדרות העובדים במקומות עבודה, ובד בבד החלו ארגונים רבים לרכוש שירותי רווחה באמצעות מיקור חוץ. עקב כך החלה העבודה הסוציאלית התעסוקתית לדעוך, וכיום נותרו בארגונים עובדים סוציאליים תעסוקתיים ספורים (לסטר-קידר, 2019; Katan, 2001). גורם אחר שבשלו הצטמצמה כנראה העבודה הסוציאלית התעסוקתית הוא שהיא לא עברה תהליך אקדמיזציה ולא פותח מסלול הכשרה לעסוק בה (Bargal, 1999).

בעקבות התפתחותה של עבודה סוציאלית מודעת עוני כתחום לימוד אקדמי החלו להתפתח תוכניות לאוכלוסיות החיות בעוני ובאבטלה. תוכניות אלה, שפעלו ועדיין פועלות במספר מחלקות רווחה (תוכנית מפי"ה), מבוססות אמנם על התערבות מודעת עוני (ברנד-לוי ומלול, 2019; קרומר-נבו, 2015; קרומר-נבו, מאיר וויסברג-נקש, 2016), אבל נטולת ידע אודות עבודה סוציאלית תעסוקתית.

עבודה סוציאלית תעסוקתית עם אוכלוסיות בעוני ובאבטלה

אבטלה פירושה מצב שבו הפרט שרוי בין עבודה אחת לאחרת (Jahoda, 1979, 1981). אבטלה מתמשכת פירושה מצב שבו הפרט נעדר לאורך זמן ממעגל העבודה. אבטלה, כפי שמדווחת הספרות, משפיעה על מצבו האישי, הבריאותי, המשפחתי והחברתי של הפרט (Nuttman-Shwartz, Gadot & Kacene, 2009; Nuttman-Shwartz & Gadot, 2011). למרות השלכותיה הידועות על הפרט ועל משפחתו, במשך שנים רבות נמנע מקצוע העבודה הסוציאלית מטיפול במובטלים (גל ווייס, 2005; Levin & Sefati, 2018), בין היתר לנוכח התפיסה שעוני ואבטלה הם עניין אישי ומשפחתי (כץ, מוניקנדס וקטן, 2009; קרומר-נבו, 2015), העובר מדור לדור עקב מודל משפחתי לקוי הנסמך על קצבאות, ולנוכח התפיסה המחרה-מחזיקה אחריה שאנשים אינם משתלבים בעבודה, כי הם עצלנים ונטולי מוטיבציה לעבוד (Levin & Sefati, 2018). גם במדינות אחרות בעולם בלטה הימנעות של העבודה הסוציאלית מטיפול במובטלים. כבר ב-1990 פורסם המאמר *Unemployment: Some neglected dimensions in social work* (McKay, Berglind, Dhooze, Popay, & Pilcher, 1990). עם זאת, מסוף שנות ה-80 של המאה הקודמת עלה שיעור האבטלה במדינות שונות, בד בבד עם גידול בהוצאות על קצבאות ותשלומי העברה לאוכלוסייה שאינה עובדת (נאון, קינג וולדה-צדיק, 2006). אז ביקשו אותן מדינות לצמצם הוצאות אלה, והגו תוכניות הפעלה (Active Labor Market Policy; ALMP) שקיבלו את השם **מרווחה לתעסוקה** (Welfare to Work). תוכניות אלה, שכללו עיצומים על אלה שלא ישתפו עימן פעולה, נועדו

לשלב בשוק העבודה אוכלוסיות שאינן עובדות (דורון, 2011; Brodtkin & Marstone, 2013; Gilbert, 2009; Ochel, 2005). מדינות שונות אימצו את מודל **מרווחה לתעסוקה** (בייניש, 2012), אך בכל מדינה היה תפקידם של העובדים הסוציאליים אחר. באוסטרליה, למשל, הם עסקו בעיקר בהטבות או בגזירות הכלכליות שהושתו על הפרט, והיו נתונים בקונפליקט לאור האמונה שתפקידם לקדם את הפרט ולא לפגוע בזכויותיו דרך עיצומים. בהונג קונג היו העובדים הסוציאליים מעורבים יותר ברמה המדינית, כשמטרתם הייתה להיאבק על זכויותיהן של אוכלוסיות בעוני. בארצות הברית ובאנגליה הייתה תרומתם לתוכניות אלה זניחה, והם שימשו בהן בעיקר כיועצי קריירה. על פי רוב לא עברו העובדים הסוציאליים שהועסקו בתוכניות אלה הכשרה ייעודית, ובאקדמיה לא חקרו את עבודתם עם אוכלוסיות באבטלה מתמשכת עקב מצבי חיים קשים (Millar & Austin, 2006).

ניתן לייחס לתהליכים מדיניים ובירוקרטיים את ההזנחה היחסית של מקצוע העבודה הסוציאלית את הטיפול בסוגיות של עוני ואבטלה. דוגמה לכך היא העברת קצבת הסעד, שעליה היו מופקדים עובדים סוציאליים שעבדו בלשכות הסעד, לאחריות המוסד לביטוח לאומי בשנת 1977. ב-1980, עם חקיקת חוק הבטחת הכנסה, הפך הסעד לקצבת הבטחת הכנסה (בר, 2000; סבירסקי, פרנקל וסבירסקי, 2001) יתר על כן, משנת 2003 הוצאה האחריות על תחום העבודה והתעסוקה ממשד הרווחה והועברה למשרד הכלכלה, התעשייה והמסחר (ברששת, 2020). זאת ועוד, לאורך שנים ניטש ויכוח סביב השאלה אם על משרד הרווחה, ועל המחלקות לשירותים חברתיים כזרוע המבצעת שלו, לקחת אחריות על תעסוקתן של אוכלוסיות החיות בעוני. לצד התפיסה שעוני הוא עניין אישי ומשפחתי הנובע מהעדר הון אישי ודמוגרפי (כך, מוניקנדס וקטן, 2009; Levin & Sefati, 2018), רווחה גם התפיסה שהמדינה היא זו שנדרשת להתמודד עם העוני דרך יצירת מקומות עבודה, הגדלת הקצבאות והעלאת שכר המינימום (כך, מוניקנדס וקטן, 2009). על רקע זה, ולמרות קולות שונים שטענו שעל העובדים הסוציאליים להיות מעורבים בתהליכי צמצום האבטלה, נמנע משרד הרווחה במשך תקופה ארוכה מפיתוח תוכניות תעסוקה למען אוכלוסיות החיות באבטלה מתמשכת ובעוני (גל ווייס, 2005; מיילס, 2014; קטן, 2000).

בתחילת שנות ה-2000 התחזקה בישראל הגישה הניאו-ליברלית, המצדדת בשוק חופשי תחרותי ובצמצום התערבות הממשלה בכלכלה (דורון, 2011; מרון, 2010). במקביל הביאו גלי העלייה מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה לגידול בשיעורי האבטלה ובתשלומי הקצבאות (ברששת, 2020; סבירסקי, פרנקל וסבירסקי, 2001). לאור מדיניות ההפרטה של הממשלה היא החליטה להתמודד עם המצב שנוצר באמצעות תוכניות ההפעלה, שמטרתן כאמור הייתה להחזיר למעגל העבודה אוכלוסיות הנשענות על קצבאות (בייניש, 2012; גל, 2005; מרון, 2012). בישראל אימצו ב-2004, תחת השם **תוכנית מהל"ב** (מהבטחת הכנסה לתעסוקה בטוחה), את תוכנית ויסקונסין, שנחלה הצלחה בארצות הברית. ב-2007 הוחלפה התוכנית **לאורות בתעסוקה**, אבל התוכנית החדשה הייתה למעשה אותה הגברת בשינוי אדרת. התפיסה שעמדה בבסיס תוכניות אלה הייתה שתעסוקה היא כלי להיחלצות מעוני

(אייזנשטט, גל ושפירא, 2007; Achdut & Stier, 2020). הפעילו אותן חברות עסקיות פרטיות, כמו חברות כוח אדם, שנדרשו לסייע לפרט למצוא תעסוקה ההולמת את כישוריו ואת צרכיו (בייניש, 2012; דורון, 2011). בחברות אלה לא בהכרח הועסקו עובדים סוציאליים, אולי משום שמשדד הרווחה לא היה מעורב בתוכניות אלה ואף התנגד להן (דורון, 2011; סבירסקי, פרנקל וסבירסקי, 2001). בעקבות הביקורת החריפה שספגו התוכניות בשנות הפעלתן, על כך שהטילו עיצומים על המשתתפים ושיבצו אותם במקומות לא איכותיים ולא מותאמים, הוחלט בשנת 2010 על הפסקתן הסופית (דורון, 2011).

במקביל לתוכנית הממשלתית החלו להתעורר בשטח יוזמות פרטיות של החברה האזרחית, עמותת **בעצמי** למשל, שנועדו לצמצם עוני ופערים חברתיים דרך תעסוקה. בדרום התארגנו שלוש מועצות אזרחיות – שער הנגב, בני שמעון ויואב – והקימו גוף משותף **מעברים**, לצורך התמודדות עם אבטלה וקשיי תעסוקה בקרב תושבי המועצה (אופק וצימרמן, 2012; ברששת, 2020). ארגון **תב"ת (תנופה בתעסוקה)** מייסודו של הגיוינט החל לפתח תוכניות ייעודיות לאוכלוסיות מעוטות הזדמנויות בשוק העבודה, מתוך כוונה שבהמשך יאמצו אותן משרדי הממשלה (נאון, קינג וולדה-צדיק, 2006). תוכניות אלה עסקו בהקניית כלים ומיומנויות להצלחה בשוק העבודה, תוך התייחסות למכלול חייו של הפרט ולקשר עם סביבתו. בשונה מהתוכניות הממשלתיות שקדמו להן, הועסקו בתוכניות אלה עובדים סוציאליים. כך חנכה תוכנית **מעברים**, שעסקה בליווי ובהשמה של אוכלוסיות המגור הכפרי בשוק העבודה, תפקיד של עובד סוציאלי קהילתי תעסוקתי (אופק וצימרמן, 2012).

לאור יוזמות מהשטח ולנוכח אין ספור פניות של אנשים במצבי עוני ואבטלה למחלקות לשירותים חברתיים, אימץ משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים משנת 2010 ואילך משנה סדורה באשר לאחריותו כלפי אוכלוסיות החיות באבטלה מתמשכת ובעוני והקים את מנהלת התעסוקה, מנהלה מקצועית שתרכז את כל צורכי התעסוקה של האוכלוסיות שהמשרד מופקד עליהן (לוי, חסן ונאון, 2012). לאור מדיניות זו אימץ המשרד תוכניות תעסוקה קיימות לקידום ולשילוב בעולם העבודה, ופיתח תוכניות חדשות, כגון **מתעסוקה לרווחה**, לנשים המקבלות הבטחת הכנסה, **מפת"ח** לאוכלוסייה החרדית, תוכנית **מפ"ה (משפחות פוגשות הזדמנות) ונושמים לרווחה**, ליווי תעסוקתי לאוכלוסיות החיות בעוני (קרומר-נבו, מאיר וויסברג-נקש, 2016). בכל התוכניות האלה העבודה הסוציאלית התעסוקתית מבוססת על גישות של **התערבות מקדמת תעסוקה** (Employee Promoting Practice; EPP). לפי פרקטיקה זו על העובד הסוציאלי התעסוקתי להכיר את עולם העבודה ואת דרישותיו וכן לקדם מיומנויות חיפוש עבודה, כתיבת קורות חיים והכנה לראיונות עבודה (Levin & Sefati, 2018). עוד נדרש העובד הסוציאלי התעסוקתי להתערב בכל רמות ההתערבות: פרטנית, משפחתית, מערכתית, קהילתית ומדינית (וייס וגל, 2005).

לסיכום: ניתן לראות שלאור שינויים כלכליים, חברתיים ומדיניים החלה להתפתח בישראל, מהעשור הראשון למאה ה-21, עבודה סוציאלית תעסוקתית חדשה, המכוונת להעניק לאנשים החיים בעוני ובאבטלה מתמשכת סיוע תעסוקתי ולקדם את השתלבותם

בשוק העבודה. על אף התפתחותו של ערוץ התערבות זה בקרב עובדים סוציאליים, אין כמעט ידע מחקרי השופך אור על העבודה הסוציאלית התעסוקתית החדשה, כמו גם נתונים על מספר העובדים הסוציאליים העוסקים רק בתחום זה או על אלה שרוב עיסוקם בו ואינם מוגדרים כך רשמית. את זאת ביקשנו לעשות במחקר שלנו – לבחון את תפקידם של העובדים הסוציאליים הנמצאים בשדה, והעוסקים בשילוב אנשים בעוני ובאבטלה בעולם העבודה, כפי שהוא משתקף בפרקטיקה היומיומית שלהם.

2. שיטת המחקר

מחקרנו ביקש כאמור להפנות את הזרקור לעולם העבודה הסוציאלית התעסוקתית מתוך נקודת המבט של העובדים הסוציאליים העובדים בשדה. שאלות המחקר עוסקות במספר נושאים מרכזיים: מהי המשמעות שעובדים סוציאליים תעסוקתיים מייחסים לתפקידם? מה הם תחומי העיסוק העיקריים שלהם? מהי הפרקטיקה המקצועית המאפיינת את עבודתם? חשיבותו של המחקר בהיותו מחקר חלוצי, הבוחן לראשונה את מהות תפקידם של העובדים הסוציאליים התעסוקתיים לאור התמורות מרחיקות הלכת שחלו בתפקיד זה בשנים האחרונות.

מכיוון שאין ידע מחקרי קודם על מהותו של תפקיד זה בגרסתו המחודשת, המחקר המתואר במאמר זה הוא מחקר גישוש ראשוני. בחרנו בשיטת המחקר האיכותני, משום שהיא מאפשרת מחקר גישוש בנושאים שטרם נחקרו ושיש להמשיגם (Strauss & Corbin, 1990). במחקר ביקשנו לרדת לעומק החוויה של עובדים סוציאליים תעסוקתיים, תוך אפיון המרכיבים התיאורטיים והמעשיים שבעבודתם, לכן בחרנו בסוגת המחקר הפנומנולוגי, החוקר תופעה ומבקש להבינה דרך אלה שחוו אותה (Creswell, 2013).

אוכלוסיית המחקר היא עובדים סוציאליים מתחום התעסוקה, כאלה העובדים בארגונים המתמקדים בתחום התעסוקה או כאלה שעבודתם העיקרית בתחום זה. המרואיינים כולם מועסקים בתוכניות שמטרתן לשלב בשוק העבודה את אוכלוסיות היעד שבטיפולם. במסגרת עבודתם הם מספקים שירותים למגוון אוכלוסיות יעד המתקשות להשתלב בשוק העבודה, ובהן נשים חד-הוריות, משפחות מאוכלוסיות מודרות חברתית, אוכלוסיות מהמגזר הכפרי, מהפריפריה ועוד.

המדגם כלל 16 עובדים סוציאליים, 15 נשים וגבר אחד. התפלגות מגדרית זו תואמת את נתוני משרד הרווחה, ולפיהם נשים מונות כ-86% מכוח האדם בעבודה סוציאלית בישראל (כרזים, בן-שמחון ודדש-אלון, 2014). חמישה מרואיינים (31%) הם עובדי המגזר הציבורי (מחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות), ו-11 מרואיינים (69%) עובדים

בארגוני התנדבות במגזר השלישי, באזור המרכז והדרום. גיל המרואיינים נע בין 30 ל-55. הוותק המקצועי שלהם בעבודה סוציאלית נע בין מספר חודשים ל-22 שנה (בממוצע 5.89 שנות ותק). הוותק המקצועי של רוב המרואיינים בעבודה סוציאלית תעסוקתית נע בין מספר חודשים לחמש שנים (14 מתוך 16). ל-10 מרואיינים (62%) היה ותק של עד שנתיים, ולארבעה מרואיינים (25%) היה ותק של 3-5 שנים. לשתי מרואיינות במחקר (12.5%) היה ותק של חמש שנים ויותר. רוב המרואיינים (10 מתוך 16, 63% מהמדגם) לא עברו הכשרה ספציפית בתחום התעסוקה. יתר המרואיינים (6 מתוך 16, 37% מהמדגם) עברו הכשרה מקדימה באמצעות קורסים ייעודיים שסיפקו העמותה או הארגון המעסיקים אותם. רוב המרואיינים (13 מתוך 16, 81%) מקבלים דרך מקום עבודתם הדרכה מקצועית, שמנחה לא בהכרח עובדים סוציאליים תעסוקתיים ותיקים יותר.

הנתונים למחקר זה נאספו בין מארס 2016 למארס 2017 באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה. את הראיונות ערכו סטודנטים לעבודה סוציאלית בשנה האחרונה ללימודיהם, שהשתתפו בקורס **עבודה סוציאלית ועולם העבודה** במסגרת לימודיהם האקדמיים במכללה האקדמית ספיר. הסטודנטים לוו בכל שלב, בהכנה ובהנחה, בידי מרצת הקורס (המחברת הראשונה). לאחר שהתקבל אישור מוועדת האתיקה של המכללה, נעשתה פנייה בטלפון לעובדים סוציאליים תעסוקתיים העובדים בעמותות ובארגונים ציבוריים העוסקים בתעסוקה ובמחלקות לשירותים חברתיים. כדי להגיע למשתתפים המתאימים השתמשנו בשיטת דגימה מכוונת, דגימה על פי קריטריון (criterion sampling). בשיטה זו אין המשתתפים נבחרים באקראי, אלא לאור היכולת שלהם לספק מידע על שאלת המחקר. סוג דגימה זה מתאים לגישת המחקר האיכותנית, הדוגלת בזיהוי ובאיתור משתתפים אשר חוו עצמם את התופעה הנחקרת, ולכן רואים בהם בעלי ידע (שקדי, 2011). איתור המשתתפים נעשה מתוך היכרות של כותבות המאמר עם שירותי תעסוקה באזור הדרום והמרכז. לאחר שהוסברו למרואיינים בטלפון מטרות המחקר והם הסכימו להשתתף בו, נקבעה פגישה לצורך הראיון. הראיונות נערכו במקומות העבודה שלהם. כל ראיון נפתח בהסבר מחודש של מטרות המחקר ובהבהרת האפשרות של כל מרואיין להפסיק את הראיון בכל שלב. עוד הובטח למרואיינים שיישמרו סודיותם ופרטיהם המזהים (במאמר הם מופיעים בשמות בדויים). הוסבר להם שדבריהם יישארו חסויים, וישמשו לצורך המחקר בלבד. כמקובל, חתמו כל מרואיין וכל סטודנט על טופס הסכמה מדעת להשתתף במחקר. משך הראיונות הממוצע היה כשעה וחצי. הראיונות נערכו בפורמט של שיח פתוח תוך היעזרות במדריך ראיון שהכינו כותבות המאמר מראש. כדי לכוון את השיח עם המרואיינים לנושא הנחקר – תפיסת הפרופסיה של העובד הסוציאלי התעסוקתי – עברו הסטודנטים הדרכה על מדריך הראיון; שאלות לדוגמה מהמדריך: תארי לי את תפקידך כעובד/ת סוציאלי בתחום התעסוקה? על מה מבוססות ההתערבויות שבהן אתה משתמש בעבודתך? כיצד את/ה תופסת את המקצוע "עובד סוציאלי תעסוקתי"? הראיונות הוקלטו ותומללו. התמלילים היו בסיס הנתונים של המחקר (גבתון, 2001).

לוח 1: המאפיינים של משתתפי המחקר

שם (בדוי)	סוג ארגון	אוכלוסיית יעד	שנות ותק במקצוע	ותק כעו"ס תעסוקתי	הכשרה בתחום	הדרכה בתחום	היקף משרה באחוזים
הילה	עמותה	אוכלוסיות במגזר הכפרי	1	2	כן	כן	100
דנה	עמותה	נערות וצעירות בסיכון	2	2	לא	לא	100
עדה	ציבורי, מחלקת ש"ח	משפחות ופרטים בפריפריה	10	2	לא	כן	50
לילך	עמותה	נשים באבטלה	2	2	כן	כן	100
אירית	עמותה	צעירים בסיכון בפריפריה	1	1	לא	כן	100
ליאור	עמותה	מקבלי הבטחת הכנסה	8	2	לא	כן	100
נורית	עמותה	נשים באבטלה	5	5	לא	כן	100
מיטל	ציבורי, רשות מקומית	נוער וצעירים בסיכון	3	1	לא	לא	50
נוגה	ציבורי, מחלקת ש"ח	משפחות במעגל העוני	3	1.5	כן	כן	100
אריאל	עמותה	צעירים בסיכון	6	4	כן	כן	100
אלה	עמותה	נשים באבטלה	7	2	לא	כן	100
תהילה	ציבורי, מחלקת ש"ח	משפחות במעגל העוני	4	4	כן	כן	50
ברכה	עמותה	נשים באבטלה	22	15	כן	כן	50
נאור	ציבורי, רשות מקומית	צעירים בפריפריה	16	8	לא	לא	100
מורן	עמותה	נשים באבטלה	0.25	0.25	לא	כן	100
רחל	עמותה	נשים באבטלה	4	4	לא	כן	100

אופן ניתוח הנתונים

הנתונים שנאספו נותחו בתהליך של ניתוח תוכן נושאי, המכונה גם ניתוח תמטי (שקדי, 2003). ניתוח תוכן תמטי הוא שיטה לזיהוי דפוסים, ניתוחם ודיווח עליהם מתוך הנתונים שנאספו במחקר. ניתוח זה מאפשר לארגן ולתאר נתונים אלה באופן מפורט ועשיר וגם מפרש היבטים שונים של הנושא הנחקר (Braun & Clarke, 2006). בשלב הראשון של

הניתוח קראנו מספר פעמים את תמלילי הראיונות, וזיהינו דפוסים ונושאים משותפים. בשלב השני פירקנו את תמלילי הראיונות וארגנו אותם מחדש תחת הכותרות המשותפות שזיהינו, התמות (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010). שקדי (2003) כינה תהליך זה קטגוריזציה של הנתונים: החוקר מחלק את הנתונים לקטעים נפרדים, ובהמשך ממין אותם לקטגוריות או לקבוצות שונות המצרפות את הקטעים זה לזה בסדר מחדש, לפי נושאים משותפים המאפיינים את הנתונים. לאחר הגדרת הקטגוריות לניתוח, חזרנו לחומר הממצאים ומיינו מחדש את התכנים שעלו בהתאם לקטגוריות הראשוניות שנוסחו. מיון זה נעשה על ידי העברה של היגדים מדבריהם של המרואיינים ו"הצמדתם" לכותרת שנבחרה. לאורך תהליך הניתוח שבנו מספר פעמים לחלוקה הקטגוריאלית, והגדרנו אותה מחדש בהתאם לנתונים החדשים שנאספו. התהליך הגיע לסיומו, כשנוכחנו שהנתונים המצטברים חוזרים על עצמם ונכנסים ברובם לתוך אחת הקטגוריות שניסחנו (גבתון, 2001; Braun & Clarke, 2006). אז גיבשנו מתוכן ארבע תמות מרכזיות שיחדיו שופכות אור על מהות תפקידם של עובדים סוציאליים תעסוקתיים בשדה, כפי שנציג להלן בפרק הממצאים. החלק האחרון של תהליך הניתוח בא לידי ביטוי בפרק הדיון, שבו הפגשנו תמות מרכזיות אלה עם הספרות העוסקת בתחום. כדי לחזק את אמינותו של המחקר, שמרנו את שרשרת העדויות לכל צעד שנעשה במהלך המחקר, החל במדריך הריאיון וכלה בניתוח הנתונים. יתרה מזאת, שתי החוקרות קראו את כלל הנתונים שנאספו וניתחו אותם ביחד, וכך התאפשרה התייעצות בין שופטים (Lincoln & Guba, 1985).

סוגיות אתיות

המגע הבלתי אמצעי של החוקר עם מושאי המחקר הוא לב המחקר האיכותני, ולכן דורש זהירות ורגישות. יש לתת את הדעת על סוגיות אתיות העולות מזיקת החוקר לנתונים (גבתון, 2001). טרם עריכת המחקר קיבלו המשתתפים מידע מלא עליו ועל מטרתו, והובהר להם שאין הם חייבים להשתתף בו, שהם יכולים להפסיק את השתתפותם בכל שלב שירצו וגם שאין הם חייבים לענות על שאלות שלא נכון להם לענות עליהן. בתחילת הריאיון חתמו העובדים הסוציאליים שרואיינו על טופס הסכמה מדעת להשתתף במחקר. גם הסטודנטים שערכו את הראיונות חתמו בכתב על הסכמתם שיעשה שימוש מחקרי בראיונות אלה לאחר שהובהר להם שהם יכולים לסרב לכך. מלבד זאת הובטח לנחקרים בכתב ובעל פה שהשתתפותם במחקר ותשובותיהם יישמרו בסודיות, וכן שפרטיהם האישיים יטושטשו כדי לשמור על חסיונם (דושניק ובן-יהושוע, 2016). טרם החל המחקר נתנה ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר אישור לעריכתו.

3. ממצאים

במהלך ניתוח הממצאים איתרנו נושאים ודפוסים משותפים למשתתפי המחקר. זיהינו שנושאים משותפים אלה מאפיינים את כלל המרואיינים, ואין הם מושפעים מההבדלים הנובעים ממאפייניהם הדמוגרפיים (גיל, ותק, מגדר), מסוג הארגון המעסיק אותם, מאוכלוסיית היעד שהם עובדים איתה או מהוותק שלהם בתחום עיסוקם. ניתן אף לראות שממוצע הוותק בתחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית נמוך יחסית – 3-5 שנים. מכאן למדנו, שלמרות השונות והגיוון של המרואיינים והארגונים העוסקים בתחום, ניתן להמשיג תובנות המנחות תחום עיסוק מקצועי זה.

בפרק זה יוצגו ארבע התמות שזיהינו בניתוח הראיונות: עבודה סוציאלית תעסוקתית כתפקיד בהתחדשות; הבסיס התיאורטי להתערבות של העובד הסוציאלי התעסוקתי; רמות ההתערבות; מהלך ההתערבות. כל אחת מארבע התמות מציגה היבט מסוים מעולמו של העובד הסוציאלי התעסוקתי בשדה. חיבורן יחדיו, כמו חלקי תצורה שיחד מרכיבים את השלם, מציג את התמונה השלמה של מקצוע העבודה הסוציאלית התעסוקתית.

”משהו קצת מומצא” – עבודה סוציאלית תעסוקתית כתפקיד בהתחדשות

מדברי המרואיינים עולה שתפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי בגלגולו המחודש מצוי עדיין בתהליך התהוות, ולמעשה כל עובד סוציאלי או ארגון יוצקים לתוכו את התוכן על פי תפיסתם המקצועית. ואולם כל המרואיינים מתמקדים בשדה התעסוקה בפרקטיקה היומיומית שלהם. המרואיינים כולם עוסקים בעבודה סוציאלית שעניינה ליווי וייעוץ תעסוקתי, שתכליתו לקדם את השתלבותם של לקוחותיהם בשוק העבודה.

כפי שצוין בסקירת הספרות, עבר תחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית תמורות במהלך השנים, וכיום מתחולל תהליך המוביל להכרה בתחום התערבות זה כתחום התערבות ייחודי. בחלק מהארגונים התפקיד מוגדר פורמלית כ”עבודה סוציאלית תעסוקתית”, אבל בארגונים אחרים, אף שהעובד הסוציאלי עוסק בתחום התעסוקה, לא ברור לו שזוהי הגדרת תפקידו ואין הוא נוהג לכנות את עצמו “עובד סוציאלי תעסוקתי”. כך אמרה למשל ליאור, עובדת סוציאלית בעמותה:

את יודעת מה? אין לי מושג. אף פעם לא שאלתי את עצמי. זה תחום שאני עוסקת בו מעל 15 שנים בערך. קיבלתי משרד בשירות התעסוקה בשביל לייעץ בתחום התעסוקתי, אז אני מעריכה שאני... כן עו”ס תעסוקתית.

מדברי המרואיינות עלתה תחושתן שהעבודה הסוציאלית התעסוקתית הולכת ומקבלת הכרה ומקום של כבוד בפרקטיקה של המקצוע, מתוך ההבנה הגוברת בקרב הדרגים המקצועיים שעולם העבודה תופס נפח גדול בחיי הפרט:

היום יש יותר ויותר הבנה שצריך ללוות ולעבוד עם הבן אדם על נושא התעסוקה בשלבים שונים בחיים, ונפתחים מרכזי תעסוקה גם בערים. אני רואה את התפקיד הזה **כתפקיד שהוא בשיא ההתפתחות שלו** ועוד ילך ויתעצם בעתיד. [...] תחום התעסוקה הוא תחום מרכזי שמשליך על כל המעגלים בחיים, גם בהתנהלות המשפחתית, גם באישית, בדימוי העצמי (הילה).

כך תיארה נורית את השינוי שחל בתפיסת העבודה הסוציאלית התעסוקתית כפרופסיה:

זה משהו מאוד חדש. [...] כבר יש בנייה של הפרופסיה, וזה כיף, כי פעם עובדת סוציאלית תעסוקתית זה היה מין **משהו קצת מומצא**. גם הרגשנו שבאיזשהו מקום אנחנו המצאנו את העבודה הזאת, אבל עכשיו יש כבר הכרה והבנה שזה ממש תפקיד בפני עצמו.

בשל מרכזיותה של העבודה בהיבטים רבים של חיי הפרט, היו המרואיינים כולם תמימי דעים בדבר חשיבותה של הפרופסיה בעולמות התוכן של העבודה הסוציאלית. אין הם תופסים תעסוקה רק במובנה הצר, כמקום עבודה שהאדם פוקד מדי יום כדי להרוויח את לחמו, אלא כבסיס לזהות, להגדרה עצמית ולדימוי עצמי. "תעסוקה בהרבה מקומות היא המהות של האדם, היא המסגרת, היא המפלט, היא המעמד, היא הסטטוס, היא הבן אדם," אמרה ליאור.

מלבד השפעתה הרבה על רווחת האדם, היא יכולה, לטענת רבים מהמרואיינים, לסייע לאנשים להיחלץ ממצב של מצוקה כלכלית וקצבאות ותלות ולצאת לעצמאות:

התפקיד של העובד הסוציאלי התעסוקתי הוא לסייע לאדם לצאת ממעגל של תלות לעצמאות, רכישה של כלים ומיומנויות תעסוקתיות, עבודה על חסמים, על כוחות של האדם, העשרה של ידע ועוד. [...] אנחנו מסייעים לאדם לעבור ממצב של תלות לעצמאות, מאפשרים לו להתבונן על עצמו בתור מישהו פרודוקטיבי, וזה נעשה תוך שינוי התפיסה וההערכה של האדם (ליאור).

"לוקחים קצת מכל דבר" – הבסיס התיאורטי להתערבות

מכיוון שהעבודה הסוציאלית התעסוקתית בגלולה המחודש מצויה בתהליך של התהוות, הבסיס התיאורטי של המקצוע עדיין אינו מוגדר דיו. התמונה העולה מן הראיונות מלמדת שהתערבויותיהם של המרואיינים מבוססות על ערב רב של תיאוריות מתוך לימודי העבודה

הסוציאלית, ופחות על מודלים תיאורטיים תעסוקתיים, שרוב המרואיינים לא רכשו במהלך הכשרתם האקדמית. כך אמר בהקשר זה נאור, עובד סוציאלי ברשות מקומית:

אין גישה אחת מסוימת, אפשר להגיד גישת הכוחות או ביהיוריזם. [...] לפעמים ההתערבויות שלי מבוססות על החומר שאני יודע מהספרות, מהלימודים שלי. [...] פשוט קשה לי להגדיר את זה לפי גישות. [...] אני מעדיף להיות מאוד אקלקטי. זאת אומרת שאני רואה מה מתאים לפונה, ומה מתאים לי. [...] לקחתי מכל אחת מהגישות, גם מפרויד וגם מכולם; לקחת את הדבר הנכון ולתפור מזה את החליפה הכי נכונה עבור הפונה.

מכיוון שעל פי רוב התערבויותיו של העובד הסוציאלי התעסוקתי ממוקדות ומוגדרות לפי יעדים, ציינו רוב המרואיינים שהם נשענים על גישות התערבות, כגון גישת הכוחות וגישות קוגניטיביות-התנהגותיות, המתאימות בעיניהם לתוכני התעסוקה. גישות אלה מאפשרות להתמקד בתוצאה ולהגדיר יעדים מדידים:

אפשר להגיד שבכל התערבות אנחנו לוקחים קצת מכל דבר. אנחנו משתמשים הרבה בעקרונות של CBT. אנחנו לוקחים מגישת הכוחות. מכל גישה אנחנו לוקחים משהו. אני לא חושבת שאני עושה איזושהי הפרדה ואומרת "רגע פה אני אעשה ככה או פה אני אעשה ככה". זה משהו שדי בשוטף הוא איזושהו ערב רב של כל מיני גישות (ליאור).

המרואיינים תיארו את תחום התעסוקה כתחום התערבות החורג מעבר לגבולות הפרט, ונוגע גם במשפחה ובקהילה. לאור זאת ציינו חלק מהם שהם נעזרים גם בגישה מערכתית, וחלקם ציינו שהם מתבססים על מודלים של התערבות משפחתית:

ההסתכלות על המשפחה כמערכת ועל הצרכים שלה, ולכן כאן נכנס למה צריך עובד סוציאלי שיפעל במישור התעסוקתי, כי הראייה של עובד סוציאלי אחד באופן כללי עם המיומנויות שלו והיכולת שלו לעבור תהליכים עם המשפחה ולראות את המשפחה כמערכת ואת הצרכים שלה, [...] כדי שיוכלו להשתלב בתעסוקה (רחל).

מתוך דברי המרואיינים ניתן לראות שהם מבססים את התערבויותיהם המקצועיות על מודלים תיאורטיים שונים, המשמשים בעבודה סוציאלית בכלל, ואינם נוהגים להיעזר במודלים תיאורטיים השאובים מעולמות התוכן של תחום התעסוקה.

"מהמיקרו עד המקרו" – רמות ההתערבות של העובד הסוציאלי התעסוקתי

רמות ההתערבות של העובד הסוציאלי התעסוקתי מגוונות, והן משתנות בהתאם לתוכנית שהוא מועסק בה ולאוכלוסיית היעד שהיא מכוונת אליה. חלק מהתוכניות מגדירות כיחידת התערבות את הפרט עצמו. בתוכניות אלה נערכים עם הפונה מפגשים אישיים שמטרתם לזהות את חסמי התעסוקה המכבידים עליו ולטפל בהם, וכן לסייע לו ברכישת כישורי עבודה. כך סיפרה מורן, העובדת בתוכנית העצמה תעסוקתית לנשים:

המטרה שלי בסופו של דבר היא להביא אותן שהן באמת יצליחו להשתלב בעבודה. התפקיד שלי הוא יותר במקום של הליווי, של התהליך. [...] כי אני באמת חושבת שבשביל להצליח להביא אותן להשתלב בעבודה, כל אחת מהנשים היא עם המון מורכבויות, החל מילדים קטנים בבית ועד לחוסר ניסיון בעבודה וחוסר הכרה של העולם הזה בכלל או אין להן מקצוע או ידע או בעיות כלכליות, נפשיות, זוגיות. [...] אז באמת בתהליך הזה אז פתאום רואים איך הכול מתחבר אחד אל השני, ויש גם הרבה עבודה של העצמה בסופו של דבר, לגרום להן להאמין ביכולות שלהן לצאת ולמצוא עבודה, ובגלל זה גם הדגש הוא הרבה על העצמה שלהן, לתת להן את הכוחות שהן מסוגלות לעשות את זה.

חלק מהמרואיינים סיפרו שהם עובדים עם משתתפי התוכניות שלהם במודל של עבודה קבוצתית. לקבוצה יש יתרונות בולטים: היא גורם תומך, היא מאפשרת למשתתפים לחלוק זה עם זה את ניסיונם, והיא מקור כוח והפריה הדדית. המשתתפים משתפים זה את זה בחסמים, בחששות ובדילמות ושואבים מהקבוצה ביטחון לקראת היציאה לשוק העבודה.

מלבד עבודה פרטנית וקבוצתית, חלק מהתוכניות כוללות גם התערבות משפחתית. מדברי המרואיינים מתחוורת הנחת היסוד שתעסוקה של אחד ההורים או היעדרה משליכים על המשפחה כולה. חלק מהם ציינו שהם אף מסייעים לבן או לבת הזוג של הפונה העיקרי, אם אף הם כשלעצמם זקוקים לייעוץ תעסוקתי. לילך תיארה את התהליך שעל כל המשפחה לעבור כדי להסתגל לשינוי תעסוקתי אצל אחד מבני הבית:

אם אחד מבני הזוג עושה שינוי תעסוקתי, זה דבר שמאוד מאוד משפיע על המשפחה. אם זה בהקשר של הזוגיות, כמובן שזה מאוד מאוד תלוי בכמה בן הזוג מפרגן או תומך בשינוי הזה. אבל גם אם הוא תומך, זה יוצר שינויים במשפחה. לדוגמה: הרבה משפחות רגילים שהאימא תמיד זמינה לילדים, ופתאום יש לה עוד דברים בחיים. או אנחנו גם ככה רואים שאימהות חד הוריות שיוצאות לעבודה ובכלל יוצאות למצב כזה שמתחילות לממש את עצמם ולחשוב מה הן אוהבות לעשות בחיים, זה מאוד משפיע על הילדים, על התפיסה שלהם את עצמם, על המימוש העצמי וכולי.

רמה אחרת של התערבות שהעלו הראיונות היא עבודה קהילתית. כדי למצוא מענים תעסוקתיים לדורשי עבודה, על העובד הסוציאלי התעסוקתי לפעול גם ברמת הקהילה, למשל ליצור שיתופי פעולה עם ארגונים שונים בקהילה, עם שירותי הרווחה המקומיים ועם בוגרי התוכנית:

אנחנו מסתכלים על הקהילה כמשאב, כמשהו שאנחנו רוצים לעבוד איתו. [...] אני מרגישה שעם התוכנית יצרנו קהילה. זה המחזור השביעי בעיר שלנו. יצרנו קהילה של אנשים שעברו את התוכנית. יש קשרים בינם לבין עצמם. הם יוצרים רשת חברתית. זה גם משהו שאנחנו עושים – דברים משותפים בתוך הקהילה, שיתוף פעולה עם תוכניות מקבילות בתחום התעסוקתי (נורית).

קומץ מרואיינים ציינו עוד רמה של התערבות – זירת המדיניות החברתית. חלקם אמרו שתחום התעסוקה מושפע רבות מהמדיניות החברתית, שהשלכותיה הן חסמים ברמת המקרו המקשים על השתלבות בעבודה: שוליות והדרה חברתית, התמודדות עם מגבלה, העדר הזדמנויות תעסוקה בפריפריה או במרחב כפרי, חסמים מגדריים, "מלכודות עוני" מול הביטוח הלאומי, מדיניות כלפי אימהות חד הוריות. כך אמרה תהילה בנוגע לאלה האחרונות:

אימא חד הורית מקבלת הרבה הטבות מהמדינה, וברגע שהיא מתחילה לעבוד, היא מתחילה לאבד חלק מהזכויות הללו, ופה נכנסת החשיבה של הכדאיות. התפקיד שלי הוא בעצם לחשוף ולפתוח את אותה הפונה לדרכי חשיבה אחרות ולתת לה לראות את היתרונות השונים הקיימים ביציאה לתעסוקה, כמו העברה של חשיבות התעסוקה לילדיה, הקניית הרגלי עבודה לילדיה, שיפור היחסים עם משפחה, הרחבת מעגל חברים ועוד; לתת לאותה האישה אפשרות לחשוב שהיא יכולה להיות עצמאית ולא תלויה במדינה.

בציטוט זה, כמו בעדויות אחרות שעלו בראיונות, ניתן לראות שאף שהם מזהים את החסמים ברמת מדיניות, בסופו של דבר העובדים הסוציאליים מתמקדים בעיקר בקידום תהליכי שינוי אצל הפרט. רק מעטים מהם מקדישים זמן לעיסוק בפרקטיקה של מדיניות כחלק מעבודתם המקצועית.

מדברי המרואיינים ניתן ללמוד שהעבודה הסוציאלית התעסוקתית היא תחום התערבות מגוון, הדורש מאיש המקצוע יכולת להתבונן ולהתערב בכל רמות ההתערבות. ואולם הממצאים מלמדים שרוב העובדים הסוציאליים התעסוקתיים עוסקים בתהליכי התערבות המחוללים שינוי אצל הפרט ובסביבתו (משפחה, קהילה) ולא בפרקטיקה לשינוי מדיניות.

"זיהוי החלום והצבת יעדים" – מהלך ההתערבות של העובד הסוציאלי התעסוקתי

התוכניות השונות שעובדים סוציאליים תעסוקתיים מועסקים בהן מגוונות ונבדלות זו מזו, הן בהגדרת יעדיהן והן ברמות ההתערבות. עם זאת, לאור ניתוח הראיונות ניתן להצביע על תכנים משותפים המאפיינים את ההתערבות המקצועית של העובד הסוציאלי התעסוקתי בתוכניות השונות. אחת התובנות ששבו והשמיעו המרואיינים הייתה שמטבע מהותו טמון בתפקידו של העובד הסוציאלי התעסוקתי מתח בין ההיבט הרגשי של התפקיד לבין ההיבט הביצועי שלו, ניסיון "לאחוז את החבל בשני קצותיו", כפי שאמרה אחת המרואיינות. כלומר: מצד אחד הם מבקשים לתת מענה לצרכים הרגשיים המורכבים של אוכלוסיית היעד (קשיים אישיים, בעיות דימוי עצמי, מתח ביחסים עם בני הבית ועוד), ומהצד האחר עליהם לעסוק בהתערבות המרכזית, הכוללת הצבת יעדים ברורים ומדידים בתחום התעסוקה:

אני עושה אינטגרציה בין סיפור חייו של האדם ומנסה למצוא את הנקודות המשיקות לעולם התעסוקה, כי בכל זאת זה מרכז שהמוקד שלו הוא ליווי תעסוקתי. אני לא יכולה להגיד במדויק מה היקף העיסוק שלי בתחומים האישיים של האדם. [...] אני חושבת שברגע שאני מרגישה שהאדם נמצא במקום שהוא פנוי רגשית עכשיו להתחיל לעבוד בתוכן התעסוקתי, אני מתחילה לנסות ולעשות אינטגרציה בין שניהם (תהילה, עובדת במחלקה לשירותים חברתיים).

כל המרואיינים עוסקים בעיקר במתן ייעוץ תעסוקתי ללקוחות שבטיפולם. ייעוץ זה כולל זיהוי חוזקות ומשאבים אישיים, זיהוי נטיות וצרכים הנוגעים לתעסוקה, הגדרת מטרות וסיוע בשיפור מיומנויות המאפשרות להשתלב בשוק העבודה, כגון כתיבת קורות חיים, הכנה לראיונות עבודה, הכנה לקראת התמודדות עם מצבים אפשריים במקום העבודה. השלב הראשון בתהליך זה, המשותף לתוכניות השונות, הוא מפגש ההיכרות (intake) עם הלקוח וזיהוי החסמים השונים, המעכבים את השתלבותו בתעסוקה. השלב השני הוא זיהוי המטרות שהוא מביא עימו, החזון או ה"חלום", כפי שתיאר נאור:

אני נותן ייעוצים תעסוקתיים. האופי של הייעוץ, זה מאוד שונה בין בנאדם לבנאדם. [...] כל אחד לפי השלב שהוא נמצא בו ולפי הצרכים שלו, אני מתאים את הייעוץ בקשר לנושא של העבודה. הרבה מהאנשים שמגיעים אליי הם בעיקר צעירים. הם באים שאני אעזור להם בעצם בתהליך של בחירת המקצוע לחיים שלהם, הם מחפשים איזה כיוון תעסוקתי בחיים, ואז אנחנו מתחילים בתהליך של לראות האם הבנאדם, [...] איך הוא רואה את החלום שלו ואת העתיד שלו מבחינת תעסוקה, מה האופק התעסוקתי שלו.

השלב השלישי הוא עבודה מקצועית עם הלקוח על שיפור המיומנויות הנוגעות לעבודה או, כפי שהגדירו חלק מהמרואיינים, "מסוגלות תעסוקתית", כדי לסייע לו, הן במציאת עבודה והן בפיתוח קריירה בהמשך הדרך:

מסוגלות תעסוקתית כמו שאני מבין אותה [...] זה כל מיני מיומנויות שנדרשות בשביל להיכנס לעבודה, ולא רק להיכנס, אלא גם להצליח להתקדם. [...] בזכותה העובד יכול להצליח להתמיד ולהסתגל לדרישות. לעומת זאת, כשהמסוגלות היא נמוכה, זה חסם מאוד מאוד חזק שמקשה על השתלבות בעבודה (נאור).

התוכניות השונות שהמרואיינים מועסקים בהן נבדלות זו מזו מבחינת מטרת התהליך או האופן שבו מודדים הצלחה. בחלק מהתוכניות השתלבות במקום עבודה היא המטרה רשמית של ההתערבות, כך שהצלחה נמדדת דרך השאלה אם בסיום ההתערבות מצא הלקוח מקום עבודה. ההשמה בעבודה נתפסת אצל הלקוח כחוויה של הצלחה המשפיעה לחיוב גם על הדימוי העצמי שלו וגם על המשפחה כולה:

יש הרבה סיפורי הצלחה. ושוב, הצלחה של אחד מבני הזוג לצאת לתעסוקה זה הצלחה של בן זוגו, של הילדים, של כל הסביבה שלו אפילו. אני רואה את ההדים הטובים ברמה המשפחתית כולה, כשאחד מהם יוצא לעבוד; לא רק כי יש יותר הכנסה. יש יותר תחושה טובה (לילך).

רוב המרואיינים חלקו גם את הנחת היסוד שמציאת מקום עבודה תלויה בהצלחת הפונה להיחלץ ממעגל העוני. בהקשר זה אמרה עדה, עובדת סוציאלית ברשות מקומית: "תראי הצורך העיקרי הוא מציאת עבודה ויציאה ממעגל העוני, ובעתיד השאיפה היא ליציאה ממעגל הרווחה. זה מקרה של תהליך ממש מועיל וטוב, מקרה הצלחה."

כשהשמה תעסוקתית היא מטרת ההתערבות, יעמוד העובד הסוציאלי התעסוקתי בקשר עם מעסיקים בקהילה, כדי לסייע לפונים שבטיפולו למצוא מקום עבודה:

אנחנו נותנים מענה גם למעסיקים עזרה בגיוס עובדים, ומנסים לעשות את החיבור בין מחפש העבודה לבין המעסיקים. אז יש לנו את הפונקציה של קשרי מעסיקים. בתפקיד שלי אני גם ליוויתי באופן אישי את מחפשי העבודה וגם חיברתי אותם למעסיקים למשרות מתוך האתר שלנו (הילה).

ואולם חלק מהתוכניות אינן עוסקות באופן פורמלי בהשמה תעסוקתית, אלא בשינוי הרגלי תעסוקה ובעיצוב זהות של אדם עובד. בתוכניות אלה השמה אינה חלק מהגדרת תפקידו של העובד הסוציאלי התעסוקתי; לחלופין, מטרתו היא לספק ללקוח כלים שיאפשרו לו להשתלב בכוחות עצמו בשוק העבודה. לעיתים זה תהליך ממושך, שעשוי לארוך אף מספר שנים:

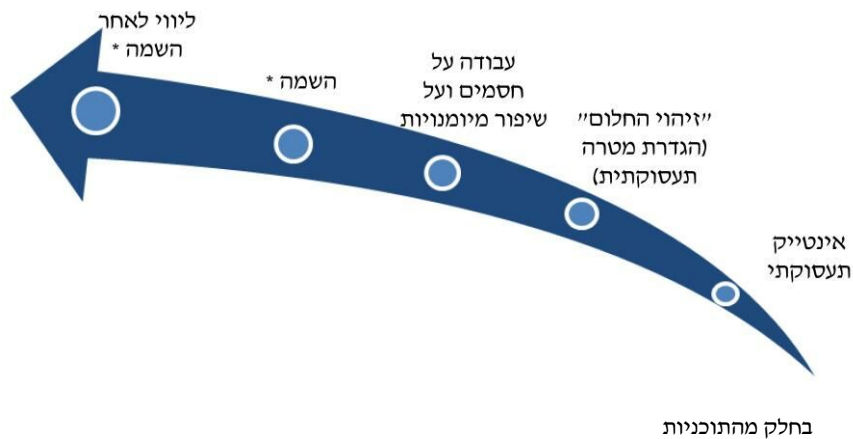
מה שאני תמיד אומרת בראיונות בגיוס, שאני לא יכולה להבטיח שתהיי בסוף השנה הזאת בעבודה שאת חולמת עליה; אני יכולה להבטיח לך שלא תהיי באותה נקודה. את תהיי במקום אחר; השינוי הזה, להיפתח לבדוק עם עצמי מה אני רוצה.

אז לפעמים הוא גורר הצלחות מסחררות ודברים גדולים, אבל לפעמים זה משהו שלוקח לו כמה שנים, והאסימונים שנופלים לוקח להם יותר זמן להבשיל. [...] לפני חודשיים שמעתי על מישהי, שהייתה במחזור הראשון, שהיא מנהלת חנות, שאז זו הייתה המטרה שלה לנהל אנשים. [...] היא הייתה צריכה את השנים האלה. הילדים גדלו, היא יותר עצמאית, והיא הגיע לשם אחרי חמש שנים. [...] אלה זרעים שמבשילים, ואנחנו זורעים אותם, ולפעמים התוצאות הן מיידיות, ולפעמים לוקח קצת יותר זמן (נורית).

בחלק מהתוכניות מעניקים לפונה גם ליווי מתמשך, כדי לעזור לו להתמודד עם סוגיות ומשברים העלולים להתעורר לאחר ההשתלבות בעבודה, כמו לחץ ושחיקה ומחלוקות עם עמיתים ועם מנהלים.

ניתן לסכם את מהלך ההתערבות הפרטנית של העובד הסוציאלי התעסוקתי באמצעות התרשים שלהן:

תרשים 1: מהלך ההתערבות הפרטנית של העובד הסוציאלי התעסוקתי

4. דיון

מחקר זה בחן את תפקידם ואת מהות עיסוקם של עובדים סוציאליים תעסוקתיים בשדה, כפי שהם משתקפים בפרקטיקה היומיומית שלהם בתוכניות התעסוקה השונות. בפרק הממצאים הוצגו ארבע התמות המרכזיות שעלו מניתוח הראיונות עם העובדים הסוציאליים: תפיסת תפקידם, הבסיס התיאורטי המשמש אותם בעבודתם, רמות

ההתערבות השונות ומהלכי ההתערבות שלהם. ארבע תמות אלה מרכיבות יחד את התמונה השלמה, התורמת להבנת שאלת המחקר.

כפי שניתן לראות, ממצאי המחקר מצביעים על כך שמקצוע העבודה הסוציאלית התעסוקתית בגלגולו החדש מצוי עדיין בתהליכי גיבוש והתהוות, וחסרה לו תשתית תיאורטית. עוד ראינו שמקצוע זה עוסק בהתערבות ברמות שונות – פרטנית, קבוצתית, קהילתית ומדינית – אבל ההתערבות ברמת המדיניות החברתית זניחה. לסיום מצאנו שניתן לאפיין מהלך התערבות המשותף ברובו לכלל העובדים הסוציאליים התעסוקתיים שראוינו, וחוצה סוגים שונים של ארגונים או אוכלוסיות יעד. לאור ממצאי המחקר נעסוק בפרק הדיון בשלושה נושאים מרכזיים: ציר העבודה הסוציאלית לעומת ציר התעסוקה; תפיסת התעסוקה ככלי היחלצות ממעגל העוני; הפרט כמוקד התערבות העיקרי. נחתום בהשלכות המחקר על עבודת העוסקים בתחום, וכן נתייחס לתרומת המחקר ולמגבלותיו.

ממצאי המחקר מעידים שהעבודה הסוציאלית התעסוקתית בישראל, כפי שבאה לידי ביטוי בגלגולה המחודש, מתמקדת באוכלוסיות החיות בעוני ובאבטלה מתמשכת. אף שתוכניות התעסוקה החלו לפעול בעשור הראשון של המאה הזאת, הממצאים מלמדים שתחום התמחות זה מצוי עדיין בתהליכי גיבוש ושהעדר מחקר מוסדר והכשרה מקצועית באקדמיה מותירים אותו ללא תשתית תיאורטית איתנה וללא הגדרת מקצוע ברורה.

מתוך המחקר עלה שהעובדים הסוציאליים התעסוקתיים עוסקים בעיקר בעבודה עם אוכלוסיית הלקוחות של המחלקות לשירותים החברתיים. לכן מטבע הדברים הם שואבים את התיאוריות, את רמות התערבות ואת כלי התערבות מעולמות התוכן של מקצוע העבודה הסוציאלית (בן צבי, 2010). עם זאת, השילוב בין שני צירי הידע – הידע המקצועי של הפרופסיה ותוכני עולם העבודה והפסיכולוגיה שלו (Duffy et al., 2016) – עדיין אינו מוכר דיו, ומחסור במחקרים מקשה עליו. הקושי לשלב בין שני הצירים של עבודה סוציאלית ותעסוקה, כפי שבא לידי ביטוי במחקר הנוכחי, ניכר למשל בידע התיאורטי של העובדים הסוציאליים התעסוקתיים. ידע זה נבנה מהתיאוריות שלמדו כחלק מהכשרתם האקדמית בלימודי עבודה סוציאלית, ובהן תיאוריות מערכתיות, תיאוריות התנהגותיות ותיאוריות דינמיות. בתוכניות רבות העובדים הסוציאליים נעזרים בתיאוריות אלה ברמות ההתערבות השונות. עם זאת חסר להם ידע תיאורטי על עולם העבודה; למשל: תיאוריות התפתחות של האדם לאורך ציר התעסוקה, ידע על מעמד העובד וזכויותיו בעולם העבודה וידע מתחומי דיני העבודה.

המתח בין שני צירים אלה בא לידי ביטוי במחקר גם בהגדרת מטרות ההתערבות של העבודה הסוציאלית התעסוקתית. אצל חלק מהמרואינים הייתה מטרת ההתערבות העיקרית השמה תעסוקתית של המשתתפים לצורך היחלצות ממעגל העוני והקצבאות, ואילו אצל חלקם האחר הייתה המטרה העיקרית של ההתערבות הקניית כלים להתפתחות אישית ולהעצמה של המשתתפים.

לדוגמה: עובדים סוציאליים במרכזי צעירים עוסקים בפיתוח זהות ופוטנציאל תעסוקתי אצל הפרט, אך אינם עוסקים בהשמה (מרכזי צעירים, המרכז לפיתוח הנגב והגליל), בעוד תוכניות אחרות מודדות את הצלחתן לפי מספר ההשמות, איכותן וקידום בעבודה של המשתתפים בתוכניות (דוח מסכם, עבודת הצוות לקביעת מדדים ויעדים לתוכניות תעסוקה, 2017). כמו כן ניתן לראות, גם לאור סקירת הספרות, שידע שהתפתח בעבודה עם אוכלוסיות בעוני לא גובש כגוף ידע מחייב בלימודי עבודה סוציאלית תעסוקתית וההפך, ידע שנצבר ונחקר בתוכניות תעסוקה לא נלמד בפרקטיקה העוסקת בעבודה עם אוכלוסיות בעוני. באשר לכלי ההתערבות של העובדים הסוציאליים התעסוקתיים, הממצאים מעידים דווקא על תמונה אחרת. ניכר שהעובדים משלבים בפרקטיקה המקצועית כלים מעולם הייעוץ והפסיכולוגיה התעסוקתית וכלים מעולם ההתערבות של העבודה הסוציאלית. למשל: מפגש ההיכרות (intake), ככלי ראשוני להיכרות עם לקוחות ומיפויים, הותאם כך שייתן מענה לסוגיות ולקשיים תעסוקתיים. זאת ועוד, הגדרת מטרות ההתערבות התעסוקתית נשענת על "החלום התעסוקתי", שממנו נגזרות שאר אבני הדרך להתערבות, כגון כתיבת קורות חיים, חיפוש עבודה והשמה (Levin & Sefati, 2018). גם העבודה על חסמי תעסוקה, שיפור מיומנויות והשמה נשענת על הפרקטיקה של גישת הכוחות (כהן ובוכבינדר, 2005) מחד גיסא ועל פרקטיקה של התערבויות מתחום הפסיכולוגיה התעסוקתית מאידך גיסא (Barker, Kinsella, & Bossers, 2010). אם כן, נראה שהעבודה הסוציאלית התעסוקתית בגלגולה המחודש נמצאת, כפי שעולה ממחקר זה, בתוך תנועה בין הציר התעסוקתי לבין הציר של העבודה הסוציאלית. אף שכלי ההתערבות ומהלכה משלבים ידע משני התחומים, הרי שמבחינת התיאוריה והמטרות עדיין ניכר קושי לשלב בין שני הצירים. נראה שהכשרה אקדמית מסודרת וברורה בתחום תוכל לסייע.

יש לציין שבתקופה האחרונה ניתן לראות תהליך הדרגתי של אקדמיזציה בתחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית. משנת 2006 לומדים אותה כתחום התערבות תלמידי שנה ג בחוג לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר. בשנת 2014 חנך בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית קורס העוסק בעבודה סוציאלית ותעסוקה כקורס בחירה בתואר ראשון. בשנת 2017 התקדם בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית עוד צעד והקים בין כתליו, בשיתוף עם עמותת **בעצמי**, את המרכז לעבודה סוציאלית ותעסוקה, כשהמטרה היא לקדם את הידע, המחקר וההתערבות בתחום זה. יתר על כן, בתקנות העבודה הסוציאלית (תע"ס) הוגדר תפקיד של רכז פיתוח קהילתי תעסוקתי במסגרת תפקידי המחלקה לשירותים חברתיים. תפקיד זה אמור לקדם פיתוח כלכלי אזורי בקהילה. יחד עם זאת, אין הגדרה לתפקיד של עובד סוציאלי תעסוקתי. אם כן, ניתן לראות שמלבד ניסיונות אקראיים לקדם את תחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית כתחום התערבות המחייב הכשרה אקדמית ברורה ומוסדרת, תחום זה נמצא עדיין בחיתוליו.

באשר לזיקה בין תעסוקה לעוני, ניתן לראות שרוב המרואיינים תופסים את התעסוקה ככלי מרכזי להיחלצות ממעגל העוני. תפיסתם תואמת את המגמה הרווחת במדינת הרווחה

העכשווית, המדגישה את חשיבות התעסוקה ומפנה לאוכלוסיות רווחה הנסמכות על קצבאות משאבים לתוכניות הכשרה לתעסוקה (אתר משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים). ברוב המקרים אוכלוסיות אלה נתקלות בחסמים רבים, הן ברמה האישית והן ברמה המדינית (נאון, קינג וולדה-צדיק, 2006). התוכניות השונות שעובדים סוציאליים תעסוקתיים מועסקים בהן מוקדשות ברובן להסרת חסמים אישיים ולקידום ופיתוח ההון האנושי, כדי לקדם את ההשתלבות בתעסוקה (אייזיק, צדקה וברמלי-גרינברג, 2019).

התפיסה שתעסוקה מחלצת מעוני אינה עומדת במבחן המציאות. שיעורם של אנשים עובדים בישראל החיים בעוני הוא מהגבוהים במדינות ה-OECD, ובשנת 2017 דורגה מדינת ישראל במקום הרביעי במדד זה (אייזיק, צדקה וברמלי-גרינברג, 2019). על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי, בשנת 2017 עמדה תחולת העוני בקרב משפחות עובדות על 12.6% (המוסד לביטוח לאומי, 2018). זאת ועוד, מחקרים שונים מצביעים על קשר בין ריבוי חסמים הנוגעים להשתלבות בעבודה, כמו העדר השכלה, מספר ילדים והעדר מיומנויות תעסוקתיות, לבין חיים בעוני. על פי רוב אנשים מרובי חסמים מועסקים במשרות בשכר נמוך (אחדות, 2007, 2010; קניג, 2004; Lee & Vinokur, 2007). נראה אפוא שתעסוקה אינה בהכרח מפתח ליציאה מעוני, ולמעשה העוני הולך ופושה גם בקרב אוכלוסייה מועסקת. מכאן נשאלת השאלה אם אמנם תפקידם של עובדים סוציאליים תעסוקתיים הוא לקדם מדיניות זו של שילוב בתעסוקה. כשעובדים סוציאליים מעודדים השתלבות בעבודה שמשמעותה קיצוץ בגמלאות שקיבלו העובדים, עולה השאלה אם דרך פעולה זו מקדמת את רווחתה של אוכלוסיית היעד, של אוכלוסיות החיות בעוני ובאבטלה. ייתכן שדווקא מעורבות ברמה המדינית, שתכליתה להסיר חסמים תעסוקתיים, היא האסטרטגיה הנכונה שעל עובדים סוציאליים תעסוקתיים לנקוט, כדי לקדם אוכלוסייה זו.

באשר לרמות ההתערבות של העבודה הסוציאלית התעסוקתית, ציינו רוב המרואיינים שבמסגרת תפקידם כעובדים סוציאליים תעסוקתיים הם מפנים את עיקר תשומת הלב להתערבות הפרטנית, שתכליתה שיפור מיומנויות התעסוקה של הפרט והתאמתו לשוק העבודה. התמקדות זו בפרט והפניית הזרקור לצורך שלו לעבור שינוי אישי, כדי להתאים את עצמו לשוק העבודה, מזכירות את הגישה הרפואית לשיקום התעסוקתי, הדורשת מהאדם עם המוגבלות להתאים את עצמו לחברה (גלעד וברק, 2013; Oliver, 2013). בעוד שינוי התפיסות של לימודי המוגבלות, שינוי שאף עוגן בחקיקה, הביא להבנה שעל החברה להשתנות ולהפוך חברה מכילה המאפשרת לאדם לחיות בה, ניכר שהוא טרם הוטמע בהתערבות של העובדים הסוציאליים התעסוקתיים החדשים. למשל: במחקר שבדק את תפיסת העוני בקרב מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים עלה שהעדר השכלה וחינוך בקרב עובדים עניים נתפס כבעיה של הפרט ולא כחסם מדיני (כץ, מוניקנדס וקטן, 2009).

ממצאי המחקר מעידים שהעובדים הסוציאליים התעסוקתיים עוסקים בעיקר בהתערבות פרטנית, שמטרתה הן לחזק את המסוגלות התעסוקתית של הפרט (תמיר ונוימן, 2007) או של סביבתו המיידית, כגון המשפחה והקהילה. רוב המרואיינים לא רואים את עצמם

עוסקים בשינוי מדיניות שיחולל שינוי חברתי שישפיע על לקוחותיהם, למשל הובלת שינויי חקיקה בתחום התעסוקה או יצירת הזדמנויות תעסוקה חדשות. למרות ההכרה בחשיבות ההתערבויות של עובדים סוציאליים בפרקטיקת מדיניות במסגרת עבודתם, מעטות הן ההתערבויות והתוכניות המקדמות עבודה ברמה המדינית (וייס וגל, 2005; יעקובזון וכהן, 2014; כץ, גרוס ואפשטיין, 2012). יש לציין שמגמה זו בקרב עובדים סוציאליים תעסוקתיים עולה בקנה אחד עם המגמה הרווחת אצל עובדים סוציאליים בישראל – לעסוק במסגרת עבודתם בעיקר בעבודה פרטנית ולזנוח את העיסוק במדיניות חברתית (וייס-גל ופילוסוף, 2012).

ממצאי המחקר מצביעים על כך שאנו עדים לגלגול חדש או להתפתחות חדשה של תחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית. בעבר היא עסקה בקידום תעסוקתי של אנשים עם מוגבלות וברוחתם של עובדים בארגונים. כיום היא עוסקת באוכלוסיות הנמצאות באבטלה מתמשכת ובעוני, כדי לסייע להן להשתלב בעולם העבודה. בגלגול החדש אין העובדים הסוציאליים התעסוקתיים שייכים לארגון המעסיק, ועל פי רוב הם עובדים במסגרת ארגוני מגזר שלישי או באמצעות תוכניות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים במחלקות.

העבודה הסוציאלית התעסוקתית בגלגולה המחודש נמצאת עדיין בשלבי התהוות. המענים המעשיים – כלים ושיטות התערבות לעבודה עם אוכלוסיית היעד – צומחים מהשטח, תוך כדי תנועה. כך העובדים הסוציאליים אוהזים כבר ארגז כלים ראשוני בתחום זה. ואולם המחקר, התיאוריה וההכשרה עדיין בחיתוליהם. באקדמיה או בבית הספר המרכזי של העובדים הסוציאליים לא ניתנת הכשרה ייעודית, וגם ההדרכות הניתנות לעובדים סוציאליים אינן ייחודיות לתחום, ומנחיהן אינם מומחים בתחום.

לאור התמורות הצפויות בשוק העבודה, בין היתר בשל תהליכי אוטומציה ומחשוב, יש להניח שאוכלוסיות רבות ימצאו עצמן מחוצה לו, ובעיקר עובדים חסרי השכלה או אנשים חיים בעוני. ובחוג תחכה להם מדיניות צמצום קצבאות הביטחון הסוציאלי, והם יזדקקו לשירותיו של עובד סוציאלי שיעזור להם לחזור למעגל העבודה. לאור זאת אנחנו ממליצות על הגדרה מחודשת של תחום ההתערבות בעבודה הסוציאלית התעסוקתית, הגדרה שתכלול בתוכה את ערוצי ההתערבות שעל העובד הסוציאלי התעסוקתי לפעול בהם.

לנוכח ממצאי המחקר הנוכחי ולנוכח ההבנות שהמאה הזאת מערערת את הביטחון התעסוקתי, נראה לנו הכרחי שהעובדים הסוציאליים התעסוקתיים יספקו מענים ללקוחותיהם בכל שלבי ההשתלבות במעגל העבודה, החל בחיפוש עבודה או במעבר בין מקומות עבודה וכלה בליווי הלקוח לאחר שמצא עבודה. מדובר ברצף של מענים סוציאליים תעסוקתיים לאורך חיי העבודה של האדם, כאשר בכל אחת מהתחנות שהוא עובר נדרשת התערבות של העובד הסוציאלי בכל רמות ההתערבות: פרטנית, משפחתית, קהילתית ומדינית.

תרומתו העיקרית של מחקר זה היא בהיותו מחקר חלוץ הבוחן את העבודה הסוציאלית התעסוקתית בגלגולה המחודש. הוא מביא לראשונה מנקודת מבטם של העובדים בשטח את תפיסותיהם בנוגע לתפקידם. המחקר גם ממשיג לראשונה רצף של התערבויות מתחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית ומנסה לחבר אותן למכלול. תרומה נוספת של המחקר היא ההבנה שעבודה סוציאלית תעסוקתית היא תחום התמחות שיש להכיר בו ולהנהיג לטובת המתעדים לעבוד בו הכשרה מסודרת ומוכרת, שתישען על מחקר ועל פיתוח. לצד התרומה היו למחקר זה גם מגבלות: (1) זהו מחקר גישוש ראשוני בהיקף מצומצם, שנערך כעשור אחרי החלתן של תוכניות מרווחה לתעסוקה. ייתכן שחלק מהתובנות נובעות מהשיקוף של תהליך שאז היה רק בתחילת הדרך. לכן נדרשים מחקרי המשך עם מספר משתתפים גדול יותר, שיסייעו בהבניה של מקצוע העבודה הסוציאלית התעסוקתית כתחום התמחות מקצועי. (2) בהיותו מחקר גישוש ראשוני, התמקד המחקר במאפיינים המשותפים לעובדים סוציאליים תעסוקתיים עם נתוני רקע שונים (גיל, מגדר, ותק בתפקיד), המועסקים בסוגים שונים של ארגונים (ציבוריים לעומת ארגוני חברה אזרחית). יש מקום למחקר המשך הבוחן את השפעתם של משתני רקע דמוגרפיים על תפיסת המקצוע, וכן משווה בין עובדים סוציאליים תעסוקתיים בסוגים שונים של ארגונים.

לסיכום: מחקר זה סייע להבין איך עובדים סוציאליים תעסוקתיים תופסים את התערבויותיהם המקצועיות, כפי שהן באות לידי ביטוי בשטח. יש להמשיך לחקור תחום התערבות זה ולהרחיב את תשתיתו התיאורטית והמעשית.

מקורות

- אבנר, י' וגל, ג' (2019). רעיון בתי ההתיישבות (Settlement Houses) וראשית העבודה הסוציאלית בפלשתינה-א"י. בתוך ג', גל ור', הולר (עורכים), **לא צדקה אלא צדק: פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל** (עמ' 37-61). קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- אופק, א' וצימרמן, א' (2012). **הקיבוצים משבר תעסוקתי לפרנסה**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מפעלים מיוחדים.
- אחדות, ל' (2007). התוכנית לשילוב הורים יחידים השוק העבודה: משאבים וחסמים להשתלבות בתעסוקה. **ביטחון סוציאלי**, 73, 69-111.
- אחדות, נ' (2010). עוני בקרב אימהות חד הוריות: האם שוק העבודה הוא נתיב להיחלצות מעוני? **ביטחון סוציאלי**, 84, 11-55.
- אייזיק, ע', צדקה, ט' וברמלי-גרינברג, ש' (2019). **עובדים החיים בעוני: מיפוי צרכים ומענים, מחקר מקדמי לצורך קבלת החלטה**. ירושלים: מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

אייזנשטט, מ', גל, ג' ושפירא, א' (2007). לקראת מדיניות מבוססת ממצאים: סקירה שיטתית של תוכניות להתמודדות עם אבטלה בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, ט(1), 70-41.

בן צבי, ב' (2010). מהות ההתערבות בשיקום לקראת שילוב תעסוקתי מתוך ניסיון מקצועי ממושך. **ביטחון סוציאלי**, 82, 9-5.

ברגל, ד' ושמיר, ב' (1980). רווחה במקומות עבודה – תחום התמחות בעבודה סוציאלית. **ביטחון סוציאלי**, 20, 170-160.

בר, מ' (2000). ביורוקרטיה, פוליטיקה ו"הבטחת הכנסה": תהליך קביעת המדיניות של חוק הבטחת הכנסה בישראל. **ביטחון סוציאלי**, 58, 75-54.

ברנד-לוי, א' ומלול, מ' (2019). תפיסת מקבלות שירות את הטיפול הסוציאלי במחלקות לשירותים חברתיים: הבדלים בין טיפול שגרתי לטיפול מודע-עוני, **ביטחון סוציאלי**, 106, 188-157.

ברששת, ד' (2020). **התפתחות מדיניות קידום תעסוקה של משרד הרווחה והשירותים החברתיים מראשית שנות ה-2000 ועד שנת 2012** (מחקר לשם חיבור תזה). ירושלים: האוניברסיטה העברית ירושלים.

גבתון, ד' (2001). תיאוריה מעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית תיאוריה במחקר איכותי. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (עמ' 195-227). לוד: הוצאת דביר.

גל, ג' ווייס, ע' (2005). עבודה סוציאלית, אבטלה ומובטלים, **חברה ורווחה**, כה(4), 510-485.
גלעד, ד' וברק, ד' (2013). שיקום בעידן תמורות בשיח בין אנשים עם מוגבלות לבין החברה. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), **עבודה סוציאלית בישראל** (עמ' 593-625). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

דורון, א' (2011). מדיניות ההפעלה התעסוקתית: מבט בין ארצי משווה. **ביטחון סוציאלי**, 86, 84-63.

דושניק, ל' וצבר-בן-יהושע, נ' (2016). אתיקה של מחקר איכותני. בתוך נ' צבר-בן-יהושע, (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותני: תפיסות אסטרטגיות וכלים מתקדמים** (עמ' 217-235). תל אביב: דביר.

הולר, ר' (2019). בין האישי לחברתי: עבודה סוציאלית ואנשים עם מוגבלויות בעשורים הראשונים למדינת ישראל. בתוך ג' גל ור' הולר (עורכים), **לא צדקה אלא צדק: פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל** (עמ' 309-336). קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

המרכז לפיתוח הנגב והגליל, מרכזי צעירים

<http://negev-galil.gov.il/youth/YouthCenters/Pages/default.aspx>

המוסד לביטוח לאומי (2018). **ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי 2017**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון.

וייס-גל, ע' ופילוסוף, ר' (2012). מהותה של פרקטיקת המדיניות בעבודה סוציאלית. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), **עבודה סוציאלית בישראל** (עמ' 285-306). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

יעקובזון, א' וכחן, א' (2014). פרקטיקת מדיניות לשילובם התעסוקתי של עולי הפלאשמורה המתגוררים במרכזי קליטה באמצעות הכנת מערך תעסוקה. **הד האולפן החדש**, 102, 43-50.

כהן, ב"צ ובוכבינדר, א' (2005). התערבות בגישת הכוחות בעבודה סוציאלית. בתוך ב"צ כהן וא' בוכבינדר (עורכים), **מן הכוח אל הפועל: גישת הכוחות בעבודה סוציאלית** (עמ' 7-26). תל-אביב: רמות.

כורזים, י', בן-שמחון, מ' ודדש-אלון, מ' (2014). **סקירת השירותים החברתיים 2013**, ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

כץ, ח', מוניקנדס, מ' וקטן, י' (2009). **הרשות נתונה – מחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות למול התרחבות תופעת העוני: ציפיות, תפיסות ומציאות**. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

כץ, ח', גרוס, ת' ואפשטיין, ב' (2012). חכמת המעשה – עבודה קהילתית וסגור פוליטי במאבק נגד תוכנית ויסקונסין. **חברה ורווחה**, לב(4), 601-620.

ליבלך, ע', תובל-משיח, ר' וזילבר, ת' (2010). בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 21-42). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

לוי, נ', חסן, ס' ונאון, ד' (2012). **פעילות התעסוקה במשרד הרווחה: תוכניות שהחלו לפעול במשרד בשנים האחרונות**. ירושלים: מאירס-גיוינט מכון ברוקדייל.

לסטר-קידר, א' (2019). **עבודה סוציאלית ותעסוקה: סקירה היסטורית ועכשווית**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המרכז לעבודה סוציאלית ותעסוקה.

משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. **שילוב אוכלוסיות ייחודיות בעבודה**.
<https://employment.molsa.gov.il/shiluv>

מייסל, ג' (2014). פוליטיקה שוויונית בזמנים קשים: האם מדינות רווחה עדיין יכולות לקדם שוויון? **ביטחון סוציאלי**, 93, 139-161.

נאון, ד', קינג, י' וולדה-צדיק, א' (2006). **אוכלוסיות שאינן משתתפות באורח מלא בשוק העבודה: גודלן מאפייניהן ותכניהן לקידום תעסוקתן ולהגברת נידותן בתעסוקה**. ירושלים: מאירס-גיוינט ומכון ברוקדייל, המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות.

נוטמן-שוורץ, א' וגדות, ל' (2003). אחריות חברתית של עסקים כלפי הקהילה: התפתחות התופעה בעולם ובישראל והתרומה של מקצוע העבודה הסוציאלית לארגונים. **חברה ורווחה**, כג(2), 167-183.

סבירסקי, ש', פרנקל, ע' וסבירסקי, ב' (2001). **הבטחת הכנסה בישראל: מקצבאות סעד להבטחת הכנסה ומהבטחת הכנסה ל"תוכנית ויסקונסין"**. תל אביב: מרכז אדוה.

קטן, י' (2000). מקבלת הבטחת הכנסה להשתלבות בעבודה: מעבר קל ובטוח או גשר צר מאוד. **ביטחון סוציאלי**, 58, 151-172.

קינג, י' (2004). חסמים ומשאבים להשתלבות בתעסוקה אצל מקבלי גמלת הבטחת הכנסה הבלתי מועסקים. **ביטחון סוציאלי**, 66, 9-34.

קרומר-נבו, מ' (2015). עבודה סוציאלית מודעת עוני: פרדיגמה חדשה לפרקטיקה עם משפחות בעוני. *חברה ורווחה, לה*(3), 301-321.

קרומר-נבו, מ', מאיר, א' וויסברג-נקש, נ' (2019). עבודה סוציאלית מודעת עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2014-2018. *ביטחון סוציאלי, 106*, 9-32.

שפירו, ש' (2012). ההיסטוריה של מקצוע העבודה הסוציאלית. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), *עבודה סוציאלית בישראל* (עמ' 50-68). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שפירו, ש', שרר, מ', קורין-לנגר, נ' ווייס, ע' (2002). התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. *חברה ורווחה, כב*(2), 135-152.

שקדי, א' (2003). *מלים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. תל אביב: רמות.

שקדי, א' (2011). *המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה*. תל אביב: רמות.

תמיר, י', נוימן, ז' (2007). *נייר עמדה קבוצת מחקר במדיניות חברתית מסוגלות תעסוקתית ועידוד תעסוקה: השלכות למציאות הישראלית*. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

תקנון עבודה סוציאלית (תע"ס)

<https://www.gov.il/he/departments/policies/molsa-social-regulations>

Achdut, N. & Steir, H. (2020). Welfare-use accumulation and chronic dependency in Israel: The role of structural factors. *Journal of Social Policy, 49*(1), 81-101.

Akabas, S. H. (2008). Employee assistance programs. In T. Mizrahi & L. Davis (Eds.), *Encyclopedia of social work* (20th ed., Vol. 2, pp. 115-118). Washington, DC: NASW Press.

Barker, A., Kinsella, E. A. & Bossers, A. (2010). Learning in international practice placement education: A grounded theory study. *British Journal of Occupational Therapy, 73*(1), 29-37.

Bargal, D. (1999). The future development of occupational social work. *Administration in Social Work, 23*(3-4), 139-156.

Bargal, D. & Katan, J. (1998). Social work in the world of work: The Israeli case. In F. M. Loewenberg (Ed.), *Social Work* (pp. 257-278). Jerusalem: The Magness Press, The Hebrew University.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101.

Brodkin, E. & Marstone, G. (2013). *Work and the welfare state: Street level organization and work-fare politics*. Washington, DC: Georgetown University Press.

Cresswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3RD ed.). Thousand Oaks, CA: Sage publications.

- De Silva, E. (1988). Services to customer: Customer assistance programs. In G. Gould & M. Smith (Eds.), *Social work in the workplace: Practice and principles* (pp. 283-298). New York: Springer.
- Duffy, R., Blustein, D. L., Diemer, M., & Autin, K. (2016). The psychology of working theory. *Journal of Counseling Psychology, 63*, 127-148.
- Frauenholtz, S. (2014). Responding to the affordable care act: A leadership opportunity for social workers in employee assistance programs. *Health & Social Work, 39*(3), 153-160.
- Gal, J. & Bargal, D. (2002). Critical junctures, labor movements and the development of occupational welfare in Israel. *Social Problems, 49*(3), 432-454.
- Gal, J. & Bargal, D. (2009). Labor welfare in Israel. *Journal of Workplace Behavioral Health: Employee Assistance Practice and Research, 24*(1-2), 185-204.
- Gilbert, N. (2009). US welfare reform: Rewriting the social contract. *Journal of Social Policy, 38*(3), 383-399.
- Goldberg, G. S. (2012). Economic inequality and economic crisis: A challenge for social workers. *Social Work 57*(3), 211-224
- Googins, B. & Godfrey, J. (1987). *Occupational social work*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gutheil, I. A. (1992). Considering the physical environment: An essential component of good practice. *Social Work, 37*(5), 391-396.
- Iversen, R. R. (1998). Occupational social work for the 21st century. *Social Work, 43*(6), 551-566.
- Jahoda, M. (1979). The impact of unemployment in the 1930's and 1970's. *Bulletin of the British Psychological Society, 32*, 309-314.
- Jahoda, M. (1981). Work, employment and unemployment: Values, theories, and approaches in social research. *American Psychologist, 36*, 184-191.
- Katan, J. (2001). Occupational social work in Israel. *Employee Assistance Quarterly, 17*(1-2), 81-96.
- Lee, S. J. & Vinokur, A. D. (2007). Work barriers in the context of pathways to the employment of Welfare-to-Work clients. *American Journal Community Psychology 40*, 301-312.
- Levin, L. & Sefati, N. (2018). Social workers and unemployment: Factors associated with using employment-promoting practices in Israeli municipal departments of social services. *Health & Social Care in the Community, 26*(5), 685-694.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Maiden, P. (2001). The evolution and practice of occupational social work in the United States. *Employee Assistance Quarterly, 17*(1-2), 119-161.

- McKay, S., Berglind, H., Dhooge, Y., Popay, J., & Pilcher, A. (1990). Unemployment: Some neglected dimensions in social work. *Journal of International and Comparative Social Welfare*, 6(1-2), 16-37.
- Millar, J. & Austin, M. (2006). The role of social workers in Welfare-to-Work programs: International perspectives on policy and practice. *The Journal of Policy Practice*, 5(2-3), 149-158.
- Mor Barak, M. E. (2000). Repositioning occupational social work in the new millennium. *Administration in Social Work*, 23(3-4), 201-210.
- Mor-Barak, M. (2015). Inclusion is the key to diversity management, but what is inclusion? *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 39(2), 83-88.
- Mor-Barak, M. & Bargal, D. (1999) Human services in the context of work. *Administration in Social Work*, 23(3-4), 1-11.
- Morgan, H. (2012). The social model of disability as a threshold concept: Troublesome knowledge and liminal spaces in social work education. *Social Work Education*, 31(2), 215-226.
- Norton, C. L. (2012). Social work and the environment: An eco-social approach. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 299-308.
- Nuttman-Shwartz, O., Gadot, L., & Kacen, L. (2009). Recurrent job loss and mental health among women. *Women & Health*, 49, 294-309.
- Nuttman-Shwartz, O. & Gadot, L. (2011). Social factors and mental health symptoms among women who have experienced involuntary job loss. *Anxiety, Stress & Coping*, 1-16.
- Nuttman-Shwartz, O. & Ginsburg, R. (2001). Early rehabilitation program after workplace injuries. *Employee Assist Quarterly*, 17(3), 17-32.
- Ochel, W. (2005). Welfare-to-Work experiences with specific Work-First programs in selected countries. *International Social Security Review* 58(4), 67-93.
- Oliver, M. (2013). The social model of disability: Thirty years on. *Disability & Society*, 28(7), 1024-1026.
- Rosenberg, J. & Rosenberg, S. (2006). Do unions matter? An examination of the historical and contemporary role of labor unions in the social work profession. *Social work*, 51(4), 295-302.
- Rothman, J. & Mizrahi, T. (2014). Balancing micro and macro practice: A challenge for social work. *Social Work*, 59(1), 91-93.
- Simmons, B. M. (2012). Evidence-based practice, person-in-environment, and clinical social work: Issues of practical concern. *Smith College Studies in Social Work*, 82(1), 3-18.

- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Straussner, S. (1990). Occupational social work today: An overview. *Occupational Social Work Today: Employee Assistance Quarterly*, 5, 1-17.
- Sonnenstuhl, W. J. & Trice, H. M. (2018). *Strategies for employee assistance programs: The crucial balance*. Ithaca, NY: Cornell University, ILR Press.